

Adabiyotlar

1. Kondrashin K. P. Mir dirijera. -Leningrad: "Muzika", 1976.
2. Basova N.V. Pedagogika i prakticheskaya psixologiya. -Rostov na Donu: "Feniks", 2000.
3. <http://vashpsixolog.ru/lectures-on-the-psychology/103-educational-psychology/538-workshop-on-educational-psychology-teaching-abilities-their-content-and-structure>
4. Gotsdiner A. L. Muzikalnaya psixologiya. -M.: "Magistr". 1993.
5. Камалова Л.Е. Роль художественной детали в композиции произведения (на примере каракалпакской литературы). // Леноские чтения 2022: образование, наука, инновации, культура и вызовы современности: Материалы VII Международной научной конференции. -Ленинград: «Ланнв». 2022. -С.194. 197. http://science.donnu.ru/wp-content/uploads/2022/10/dch_2022-tom-4-filologicheskie-nauki-chast-2.pdf.
6. Kamalova D. Shoir Tolibay Qabulov she'rlariga yozilgan musiqalar. // Research and Innovation. 2023. T. 1. №. 7. 53-58-b.

РЕЗЮМЕ. Dirijyorni sozandaga qiyoslasak, orkestr jamoasi uning musiqiy cholg'usi kabidir. Bu jamoani boshqara olish, har bir ijrochini bir maqsad yo'lida jamlash, asarni mahorat bilan ijro etib tinglovchilar e'tiboriga havola etish dirijyor uchun mashaqqatli mehnatni talab etadi. Bu jarayonni bosib o'tishi uchun esa dirijyorga bir qancha xususiyatlar kerak bo'ladi. Ushbu maqolada dirijyorning pedagogik xususiyatlari nimalardan iborat va ular orqali nimalarga erishish mumkinligi haqida ma'lumot beriladi.

РЕЗЮМЕ. Сравняя дирижера с исполнителем, оркестровая команда подобна его музыкальному инструменту. Умение управлять этим коллективом, концентрировать каждого исполнителя на пути к одной цели, уметь исполнять произведение и привлекать внимание слушателей, требует от дирижера кропотливой работы. Однако для прохождения этого процесса дирижеру потребуется несколько функций. В этой статье будет представлена информация о том, каковы педагогические особенности дирижера и чего можно достичь с помощью них.

SUMMARY. Comparing a bandleader with a performer, an orchestral team is like his musical instrument. The ability to manage this collective, to concentrate each performer on the way to one goal, to skillfully perform a work and attract the attention of listeners, requires painstaking work from the bandleader. However, to go through this process, the bandleader will need several functions. This article will provide information about what the pedagogical characteristics of the bandleader are and what can be achieved with the help of them.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI ASOSIY GIMNASTIKA VOSITALARI ORQALI KOORDINATSION RIVOJLANTIRISH

S.M.Toylibaev – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.*

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali

R.D.Allamberganova – *tayanch doktorant*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, asosiy gimnastika vositalari, koordinatsion rivojlantirish, jismoniy rivojlanish darajasi, yosh davrlari.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, средства основной гимнастики, координационное развитие, степень физического развития, возрастные стадии.

Key words: preschool children, facilities basic gymnastics, coordination development, degree of physical development, age stages.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiyasi zamonaviy dunyo jamiyatida rivojlangan ta'lim maydonining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga qo'shimcha ta'lim berish tizimida jismoniy tarbiya, sog'lomlashtirish va sport ishlari aynan maktabgacha yoshdagi bolalar sportining ommaviyligini oshirish, ularning sog'lom turmush tarziga intilishini, barkamol jismoniy kamolotga erishishini, shuningdek, milliy sport xazinasini tarbiyalashga qaratilgan. Ushbu maqolada nafaqat sport maktablari sonini ko'paytirish va ularda tarbiyalanayotgan jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari turlarini kengaytirish, balki maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o'quv-tarbiyaviy ishlardan tashqari turli jismoniy tarbiya, sport va sport-sog'lomlashtirish ishlarini rivojlantirish, sport to'garaklari faoliyatini tashkil etish orqali ham amalga oshirishning haqida so'z yuritiladi.

Aynan boshlang'ich mashg'ulotlarning "birinchi qadamlari" bolaning keyingi tizimli sport mashg'ulotlariga moslashishi muvaffaqiyatini ko'p jihatdan belgilaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalik davridagi shaxsning jismoniy tarbiyasining eng muhim vazifalaridan biri bu keyinchalik boshlang'ich maktab ta'limi bosqichida tanlangan sport mashg'ulotlarida amalga oshiriladigan tizimli harakat faoliyati uchun barqaror odatni shakllantirishdir [1]. Biroq sport amaliyoti shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiyasida mashg'ulotlarni to'xtashining eng ko'p uchraydigan sabablari: individual vosita tajribasining yetarsizligi, yangi vosita materialini tez va mustahkam o'rgana olmaslik va tizimli vosita faoliyatiga qiziqishning yo'qligi.

Bu muammo tobora kuchayib borayotgan sport musobaqalari, murabbiylarni bolalarni ilk va maktabgacha yoshdan boshlab sport seksiyalariga jalb qilishga majburlash, normativ hujjatlarda belgilangan yosh chegaralarini buzish, keyinchalik ularni ushbu sport turiga xos bo'lgan juda cheklangan harakatlar uchun "murabbiylik qilish" bilan yanada kuchaymoqda. Shu bilan birga, bolalar salomatligini mustahkamlash, ularning umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasini bosqichma-bosqich oshirib borish, harakat funksional tizimini har tomonlama va uyg'un rivojlantirish vazifalari orqada qolmoqda [2].

Keyingi zamonaviy tadqiqot natijalariga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiyalashning eng samarali vositasi bu asosiy gimnastika vositalari hisoblanib, ular bolalarga turli xil umumiy jismoniy va maxsus tayyorgarlik ko'rishga imkon beradi, harakatlar dunyosiga doimiy qiziqish uyg'otadi, juda ko'p turli mashqlar bilan tizimli harakat faoliyatiga bo'lgan ehtiyojni shakllantiradi,

Harakat ko'nikmalarini o'zlashtirish jarayoni, ayniqsa, maktabgacha yoshda, bolaning harakatini boshqarish mexanizmlari faol shakllantirilganda, harakat sohasining poydevori qo'yilganda, kelajakda bolaning tanlangan sport turi bilan faol shug'ullanishga tayyor bo'lishiga imkon beradi. Biroq hozirgi kunda 4-7 yoshli bolalarning har tomonlama barkamol rivojlanishini amalga oshirish uchun dasturiy va uslubiy ta'minotning keskin yetishmasligi mavjud [3]. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, ko'pgina maktabgacha jismoniy tarbiya muassasalarida maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiya jarayonini tashkil etish metodikasini ishlab chiqish nuqtayi nazaridan ham

ularni sportning ayrim turlari bo'yicha tayyorlash tizimini takomillashtirish nuqtayi nazaridan ham bolalar bilan zamonaviy talablarga javob beradigan mashg'ulotlar uchun maxsus dasturlar mavjud emas.

Shu munosabat bilan qo'shimcha jismoniy tarbiya tizimida 4-7 yoshli bolalarni boshlang'ich maktabgacha yoshida bolalar bog'chasida yoki jismoniy tarbiyaning boshqa shakllarida tizimli sport bilan shug'ullanishga tayyorlash imkonini beradigan usullarni izlash va ilmiy asoslash dolzarbdir.

Bolalarning harakat qobiliyatlari doimiy ravishda yosh rivojlanish xususiyatlari bilan va jismoniy tarbiya sohasidagi taraqqiyot asosan bolalarning yosh xususiyatlarini chuqur bilish bilan bog'liq.

Ta'lim va tarbiya jarayonini oqilona boshqarish, optimal tarzda qurish faqat maktabgacha yoshdagi bolalarning ontogenez davrlarini hisobga olgan holda yuz berishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning organizmida eng jadal morfofunktsional qayta tuzilish sodir bo'ladi, bola unga qarshi hayotiy vosita qobiliyatlari majmuasini tezda to'playdi va 5-6 yoshga kelib bolalar "maktab yetukligi" deb ataladigan funksional va morfologik rivojlanish darajasiga yetadi.

5-7 yoshli bolalar tez o'sadi, asta-sekin erta yoshga xos bo'lgan egiluvchanlikni yo'qotadi. Bu yoshda tananing tuzilishida zaif ifodalangan gender farqlari paydo bo'ladi, masalan tananing uzunligi bo'yicha o'sish tezligining oshishi va oyoq-qo'llar tanadan tezroq o'sishi kuzatiladi.

Bolalikning butun davri davomida skeletning suyaklanishi sodir bo'ladi; hayotning birinchi yilida, yurish boshlanishi bilan, oyoq va umurtqa pog'onasining fiziologik shakllanishi boshlanadi va keyin maktabgacha davom etadi. 6-7 yoshda tayanch-harakat tizimining rivojlanishi tugallanmagan bo'ladi. 206 ta suyakning deyarli har biri sezilarli darajada o'zgarishlarga uchraydi.

Mushaklar tizimi harakat faoliyatida yetakchi rol o'ynaydi. 4-7 yoshli bolalarda o'rtacha tana vaznining 27% mushak massasi hosil qiladi. Oyoq-qo'llarning mushaklari faqat 5-6 yoshda rivojlanishini tezlashtiradi. Qorin bo'shlig'i mushaklari kam darajada rivojlangan. Yuqori tonusga ega bo'lgan bukuvchi mushaklarning morfologik rivojlanishi yoyuvchi mushaklarga nisbatan rivojlanishidan orqada qoladi, bu esa yangi harakatlarni o'zlashtirishda ma'lum qiyinchiliklarga olib keladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda mushak to'qimalarining tuzilishi kattalarnikidan farq qiladi. Mushaklardagi kapillyar tarmoq zichroq va kengroq bo'lganligi sababli, bolalarda qon ta'minoti yaxshilanadi, metabolizm yanada kuchliroq bo'ladi. Shu bilan birga, maksimal kuchlanish bilan mashqlar va ayniqsa, nafasni ushlab turish bilan bog'liq bo'lgan mashqlar ushbu davrdagi bolalar uchun sezilarli qiyinchilik tug'diradi.

Dam bo'lgan mushaklar bilan solishtirganda, ishlaydigan mushaklar ko'proq intensiv ovqatlanishni talab qiladi.

6- yoshli bola voqealar ketma-ketligini tahlil qila oladi. Mantiqiy tafakkur majoziy fikrdan ustun kela boshlaydi. O'rganilayotgan harakatlarni analitik idrok etish taqlid-tanqid qobiliyati bilan almashtiriladi.

5- yoshdan boshlab ko'plab bolalar allaqachon parallel ravishda ikki turdagi harakatlarni bajarishga qodir boladi. 4

yoshli bolalarda assotsiativ fikrlashdan farqli o'laroq, mavhum, kontseptual fikrlash asoslari, ichki nutqni shakllantirish imkoniyati tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolalarning tafakkurida tabiiy xususiyatlar saqlanib qoladi [4]. Bola hayotida o'yin asosiy o'rinni egallashda davom etmoqda va uning bolalar hayotidagi ahamiyati juda katta. Bu o'yinni boshqa faoliyat turlari (yozish, arifmetika, o'qish va boshqalar) bilan almashtirishga urinishlar bolaning o'zini va uning atrofidagi dunyoni bilish jarayonlarini sezilarli darajada sekinlashtirishiga olib keladi. O'yin holatlarida harakatlar madaniyati oshadi, ilgari o'rganilganlarning yangi kombinatsiyalari ishlab chiqiladi va o'zboshimchalik bilan harakatlar o'zlashtiriladi. Harakatli o'yinlarda o'zini ortiqcha yuklanishdan himoya qilgan holda, bola mikropauzalar orqali yukni tartibga solishga qodir. O'yin hissiy rivojlanish uchun muhimdir, travmatik vaziyatlardan kelib chiqqan qo'rquvni yengishga yordam beradi, ijtimoiy normalarni yaxshiroq va muvaffaqiyatli o'zlashtirishga yordam beradi. Shu bilan birga, maktab yoshi boshlanishidan oldin, e'tibor hali ham qiyinchilik bilan ushlab turiladi, uning hajmi va barqarorligi biroz oshadi. 6 yoshda bolalar 15-20 daqiqaga e'tibor qaratishlari mumkin, bu esa aqliy faoliyatini tiklash uchun o'z mashg'ulotlarini pauza bilan rejalashtirishni talab qiladi [5].

6-7 yoshdagi bola psixikasi rivojlanishining muhim natijasi shundaki, bu yerda harakat harakatlarini taqlid qilish qobiliyatidan turli xil o'zgaruvchan motorli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishga o'tish sodir bo'ladi. Bola hayotining bu davrini bolaga qaramlikdan bola mustaqilligiga o'tish deb ta'riflash mumkin. Bola boshqa bolalar bilan birga harakat qilishni xohlaydi va ular bilan birga harakat qilishi mumkin, u jamiyatda o'z o'rnini egallash uchun oiladan ozod qilinadi, u o'z istaklari va manfaatlarini ijtimoiy maqbul doiraga olib kelishiga yordam beradigan boshqa xatti-harakatlar shakllarini imkon qadar tezroq egalashga intiladi.

Bu ehtiyojni ro'yobga chiqarish shartlaridan biri jismoniy faoliyatning o'z-o'zidan va tashkiliy shakllarida ishtirok etishdir. O'qituvchining tashkiliy ta'siri bilan ajralib turadigan ikkinchisi, bolaning jismoniy rivojlanishi jarayonida yetakchilik qiladiganligi ko'rinadi.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi davr bolaning jismoniy rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega, bunda individual harakat tajribasini intensiv to'plash uchun sharoit faol shakllanadi. Mushak-skelet tizimiga va bola tanasining funksional tizimlariga yuk (og'irlik) bilan bog'liq bo'lgan jismoniy mashqlar bolada uning o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga moslashish mexanizmlari tufayli tegishli ijobiy siljishlarni keltirib chiqaradi. Ma'lumki, jismoniy sifatlarining rivojlanishi bolaga yuklangan vosita vazifalarini bajarilishini ta'minlaydigan individual harakat tajribasini shakllantirish bilan uzviy bog'liqdir.

Harakat ko'nikmalarini jadal rivojlantirish davri maktabgacha yoshda, bola harakatlarni boshqarish mexanizmlarini faol ravishda shakllantirganda boshlanadi, bu uning tuzilishi va mazmuni jihatidan har xil individual harakat tajribasini to'plashni ta'minlaydi, bu esa kelajakda tanlangan sport turi bilan faol shug'ullanishga imkoniyat beradi.

Adabiyotlar

1. Эштаев А.К., Тойлибаев С.М. Гимнастика и методика преподавания. / Уч. пособие. –Чирчик: 2022. –С.165.
2. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры (учебник для ИФК). -М.: Фис. Академия 2008. –С. 544.
3. Eshtayeva V.B., Hasanova N.R. "Badiiy gimnastika". –Toshkent: 2022.
4. Umarov M.N. va boshq. Gimnastika (yakkakurash, koordinatsion va siklik sport turlari): Darslik. M.N.Umarov, A.K.Eshtayev, D.R.Ishtayev, G.M.Xasanova / T.: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2018. 552-b.
5. Умаров Д.Х. в соавт. Оздоровительно-развивающие виды основной гимнастики Д.Х. Умаров, М.Н. Умаров, А.К. Эштаев (Учебное пособие). -Т.: Издательско-полиграфический отдел УзГИФК, 2006. –С. 204.

REZYUME. Maqolada asosiy gimnastika vositalari yordamida maktabgacha yoshdagi bolalarning harakat ko'nikmalarini rivojlantirish haqida yozilgan. Shuningdek, koordinatsion rivojlantiruvchi yo'nalishdagi asosiy gimnastika vositalari yordamida maktabgacha yoshdagi bolalarning sportga harakat faoliyatini tuzilishi va asosiy tayyorgarligiga e'tibor qaratiladi.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится о развитии у детей дошкольного возраста двигательных умений средствами основной гимнастики. Также внимание уделено структуре и базовой подготовке двигательной активности детей дошкольного возраста к занятиям спортом средствами основной гимнастики координационно-развивающей направленности.

SUMMARY. The article talks about the development of motor skills in preschool children by means of basic gymnastics. Also, attention is paid to the structure and basic training of preschool children's motor activity for sports by means of basic gymnastics of a coordinating and developing orientation.

ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИНГ ТУРЛИ ЖИХАТЛАРИГА МУЛТИАГЕНТЛИ ТИЗИМЛАРНИНГ ИНТЕГРАЦИЯЛАШУВ БОСКИЧЛАРИ

И.Ж.Турсынбекова – мустақил тадқиқотчи

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети

Таянч сўзлар: интеграция, мультиагент, модел, ассистент, агент, эксперт.

Ключевые слова: интеграция, мультиагент, модель, помощник, агент, эксперт.

Key words: integration, multi-agent, model, assistant, agent, expert.

90-йилларда мултиагентли (МА) усули пайдо бўлганидан кўп ўтмай, МА моделларини ўқув жараёнининг турли томонларига қўллашга уринишлар бошланди. Ушбу МА моделларини яратишда турли хил ёндашувлар ишлатилган ва қўлланилмоқда.

Биринчи ёндашувлардан бири агентларни LMS/LCMS га қўшимча равишда ақли тизимнинг таркибий қисмлари сифатида ишлатиш эди [1].

Ушбу моделлардан бирида тизим архитектурасини куйидаги турдаги агентлар тўплами сифатида тақдим этиш таклиф этилади: - агент-ассистент (assistant agent), унинг вазифаси талаба билан мулоқот қилиш, ўқув жараёнида унга ёрдам бериш, ўрганиш бўйича маслаҳатлар ва кўрсатмалар; - талабанинг ривожланиш даражасини баҳолаш ва унинг профил маълумотларини янгилаш вазифаси бўлган баҳолаш агенти; - курс мазмунини автоматик яратиш ва қайта қуриш билан шугулланувчи ўқитувчи (педагогик агент); - курс доирасидаги вазифаларни ҳал қилиш учун масъул бўлган эксперт агент.

Бундай МА тизимларида агент-ассистент талабадан курс таркибини бошқариш тизими (LCMS) орқали вазифани ҳал қилиш каби маълумотларни олади ва уни баҳолаш агентига узатади. Баҳолаш агенти эксперт агентни жалб қилган ҳолда бажарилган вазифани баҳолайди ва талаба профилини янгилайди, талаба агентини хабардор қилади, у ўз навбатида, агар керак бўлса, талаба учун ўқув дастурини қайта тиклайди. Ушбу ёндашувда МА тизимларнинг учта хусусияти муҳим: - биринчидан, у LCMS учун қўшимча интеллектуал бошқарув механизми сифатида ишлайди, - иккинчидан, агент тизимнинг маълум функциялар тўпламини бажарадиган алоҳида нисбатан автоном қисмидир, - учинчидан, тўплам - бундай тизимдаги агентларнинг сони ва тури қатъийдир.

Мултиагентли технологияларни бундай қўллаш алоҳида олинган LMS ва LCMSларни моделлаштириш ва лойиҳалаш учун ҳам, ўқув тизими тўлиқ автоном тизимлар бўлган ақли рефлекс агентларидан қурилган тақсимланган сунъий интеллект муаммоларини ҳал қилиш учун ҳам машҳурдир [2].

Шуниси эътиборга лойиқки, агентлар ўқув жараёни иштирокчилари эмас, балки қўшимча интеллектуал тизимнинг элементларини моделлаштирадилар. Ушбу ёндашув «пастанд МА моделлаштириш» деб номланади.

МА моделларини қўллашнинг кейинги амалиётларида ўқув жараёни иштирокчиларининг ўзи моделлаштирила бошлади. Бундай моделларда агентнинг учта асосий тури мавжуд эди: талаба агенти, ўқув агенти (ўқув ресурсининг агенти) ва дастлабки икки турдаги агентлар билан ўзаро алоқада бўлган ва маълумотлар базалари ва билим базалари билан ўзаро алоқада бўлган бир ёки бир нечта оралиқ ёрдамчи агентлар. Мисол тариқасида Semantic web -технологиялардан фойдаланган ҳолда онтологиялар асосида қурилган моделларни келтириш мумкин.

Ушбу моделлар ва технологиялар барча ўқув материалларини машиналарни қайта ишлаш имконияти билан ягона маконга бирлаштириш вазифаси йирик хорижий университетлар негизидан пайдо бўлган бир пайтда ривожлана бошлади.

Кўпгина мамлакатларда мактаблардан тортиб университетлар ва малака ошириш марказларига қадар турли хил таълим хизматларини етказиб берувчиларнинг географик жиҳатдан тарқоқ ўқув ресурслари бирлаштирилган таълим тизимлари яратилди.

Аммо CMS/LMS қуришда фаол фойдаланилган мавжуд мижоз-server технологияси тарқоқ ахборот ўқув ресурсларидан ўқув материалларини қайта ишлашни тўлиқ таъминлай олмаган. Кейин улар мултиагентли онтологик ёндашувга асосланган Semantic Web лойиҳаси натижаларидан тақсимланган масофавий таълим тизимини яратиш учун фойдаланишни бошладилар [3].

Ушбу модел асосида қурилган тизимнинг ишлаш алгоритми бир неча босқичлардан иборат:

1. Фойдаланувчи тизим интерфейси орқали рўйхатдан ўтади (кўпинча-веб-интерфейс); шахсий агент стажёрнинг онтологик модели ва ундан олинган маълумотлар асосида фойдаланувчи профилини яратади ва маълумотлар базасига ёзади.

2. Дастур агенти-координатори ўқув ресурсининг онтологик модели ва талабанинг профилидан фойдаланган ҳолда ўқув материаллари профилларини олиш учун сўровни шакллантиради.

3. Ўқув ресурсининг дастурий агенти 2-босқич сўрови ёрдамида ўқув материалларининг метаматълумотларини кидириш учун Интернетдаги ўқув ресурсларига сўров тузади.

4. Ўқув ресурслари ўқув жараёнида улардан фойдаланиш зарурлигини таҳлил қилиш учун ўқув материалларининг метаматълумотларини тақдим этади.

5. Ўқув материалларини индивидуал танлаш дастур агенти-координатор томонидан талабанинг профили ва ўқув материаллари профилларининг кесишмасида амалга оширилади, шундан сўнг керакли ўқув материалларини олиш учун сўров юборилади.

6. Ўқув ресурслари агенти талабага тавсия этилган ўқув материаллари тўпламини яратади.

7. Якуний босқичда дастур агенти координатори стажёр томонидан ўқиш учун уни намойиш қилиш учун кўплаб ўқув материалларини шахсий дастурий таъминот агентига узатади.

Таърифланган моделнинг хусусияти баҳолаш воситаларининг тўлиқ йўқлиги. Яъни, онтологик мултиагентли моделлар бошиданок ўқувчи учун таълим ресурсларини излаш ва шакллантириш учун мўлжалланган эди. Ўқув жараёнини ва LMS/ LCMS тизимларини тўлиқ қўллаб-қувватлаш учун билимларни баҳолаш воситалари ва ўқувчидан фикр-мулоҳаза олиш воситаларини қўшиш орқали онтологик масни мураккаблаштириш керак.

Таърифланган ёндашувлар асосида ўқув жараёнининг янги мултиагентли модели таклиф этилади, бу